

UDK: 949.715
izvorni znanstveni rad
primljen 29. ožujka 2006.

Dr. sc. Ljubomir Zovko,
redoviti profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME AUSTRUGARSKE UPRAVE 1878. - 1918.

U razdoblju od 1878. do 1908, od okupacije do aneksije, Bosna i Hercegovina je formalno bila osmanska provincija, ali je stvarna vlast u njoj pripadala Austro-Ugarskoj. Nakon aneksije Bosna i Hercegovina je i formalno postala habsburška pokrajina.

U ustavnoj strukturi Monarhije, koja se sastojala od dvije države, Bosna nije pripadala niti austrijskoj (Cislethania) niti ugarskoj (Transleithania) polovini Monarhije. Ova pokrajina je smatrana kao posebno, treće tijelo, odnosno općedržavno područje u čijoj upravi sudjeluju Zajednička vlada i vlade obiju država Monarhije. Sa stajališta unutarnjeg pravnog poretka, Bosna i Hercegovina je činila treću „državu“ unutar Monarhije, bez obzira što svoje zakone nije ni prije ni poslije Ustava 1910. godine sama donosila. Njezin pravni sustav sastavljen od elemenata islamskog prava, osmanskog tanzimatskog (reformnog) prava, te nekoliko međunarodnih ugovora predstavljao je jednu posebnost i jasno se razlikovao od druga dva pravna sustava unutar Monarhije. Pučanstvo Bosne i Hercegovine pravno nisu bili ni austrijski niti ugarski državljani, nego su tretirani kao bosansko-hercegovački „zemaljski pripadnici“. Oni nisu uživali niz građanskih i političkih prava koja su imali građani Austro-Ugarske, a i Osmanske Carevine.

Kao pokrajina koja je imala poseban status u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, Bosna i Hercegovina nije bila ravnopravna s ovim dvjema državama, nego je, dapače, u političkom pogledu potpuno ovisila od njih, jer se nalazila pod upravom njihovih vlada i kontrolom njihovih parlamenata. Međutim, bez obzira na to, Bosna i Hercegovina je sa stajališta svog unutarnjeg poretka bila jedna treća cjelina unutar Monarhije.

Ključne riječi: Sustav, aneksija, zaposjedanje, trializam, dualizam, vlast, Sabor, stranka.

Austrougarska uprava je na Berlinskom kongresu 1878. godine dobila mandat da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom. Vojne operacije zaposjedanja Bosne i Hercegovine su počele 29. srpnja 1878. godine, a konačno završene 20. listopada iste godine. Austrougarska vojska je naišla na žilav otpor bosanskohercegovačkih muslimana uz mjestimičnu potporu srpskog pučanstva, tako da je tek poslije teških borbi, koje su trajale više od dva i pol mjeseca, otpor slomljen i zaposjedanje vojno dovršeno. Provođenje okupacije nije bilo tako jednostavno kako su zamišljali austrijski vojni i politički krugovi, „na čelu s vojnom glazbom“. Posve se smetnulo s uma „da se time jednom za svagda

oduzima vlast ne samo snažnom i otpornom dijelu naroda, koji je tu vlast dosada bio vršio na državno-vjerskoj bazi". Zato bijaše otpor muslimana veoma žestok a gubitci i troškovi okupacije mnogo veći nego što se očekivalo.¹

Zaposjedanjem 1878. godine Bosna i Hercegovina je faktički ušla u sastav austro-ugarske uprave, iako je njezin teritorij sve do aneksije 1908. godine, ostala pravno pod sultanovim suverenitetom. Zbog posebnosti međunarodnih okolnosti u kojima je izvršeno zaposjedanje, unutarnjih prilika i odnosa u zemlji, i veoma složenog ustavnog sklopa Habsburške Monarhije Bosna i Hercegovina je u njezinu okviru čitavo vrijeme imala poseban položaj². Osnovni međunarodni akti koji su određivali taj položaj bili su čl. 25. Berlinskog ugovora, Novopazarska konvencija zaključena 21. travnja 1879. godine i paralelni austrougarski Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom od 22. veljače 1880. godine. U članku 25. Berlinskog ugovora je izričito određeno da će Austrougarska „okupirati i upravljati pokrajinama BiH“, te da „austrougarska vlada ne želi primiti na sebe upravu Novopazarskog sandžaka koji se prostire između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka do iza Mitrovice, te će u njemu i dalje funkcionirati osmanska uprava“. Ali, da bi se osiguralo novo političko stanje i „sloboda“ i sigurnosti putova, Austro-Ugarska zadržava za sebe pravo da na cijelom ovom prostoru starog bosanskog vilajeta drži svoje garnizone i da ima u svojoj vlasti njegove vojničke i trgovačke pravce³.

Novopazarskom konvencijom je bilo određeno da Austro-Ugarska može držati tri garnizona u Sandžaku, ali uz izjavu u uvodu Konvencije da, „činjenica okupacije ne vrijeđa suverena prava“ sultana nad Bosnom i Hercegovinom, dok privremenost okupacije nije uopće spomenuta. Konvencijom je bila zajamčena sloboda vjeroispovijesti svim građanima. Posebno je muslimanima priznato pravo da održavaju veze sa svojim vjerskim poglavarom u Carigradu, kao i da u dnevnim molitvama mogu spominjati sultanovo ime, a osmansku zastavu isticati na džamijama, gdje je to ranije bio običaj. Također im je bila zajamčena osobna i imovinska sloboda i sigurnost. Isticanja sultanovog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom bilo je samo formalno, jer su mnoge odredbe Konvencije bile u praksi stvarno anulirane nizom zakona i zakonskih propisa, kojima se od početka išlo za tim da se Bosna i Hercegovina što jače veže za Monarhiju i uklopi u njezin ekonomsko-financijski sustav.

Svoj utjecaj u Bosni i Hercegovini Austro-Ugarska je još potpunije osigurala spomenutim Zakonom o upravljanju Bosne i Hercegovine. Tim Zakonom je bilo određeno da nadzor nad privremenom upravom u Bosni i Hercegovini pripada zajedničkoj austrougarskoj vladi, te da se troškovi uprave imaju pokrivati iz vlastitih prihoda okupirane zemlje, a gdje to ne bude moguće, sporazumno s obje vlade iz zajedničkih sredstava u smislu propisa koji važe za zajedničke poslove. Prema Zakonu, okupirane pokrajine nisu imale svoje predstavništvo, niti je njihovo pučanstvo bilo zastupljeno u predstavničkim organima Austro-Ugarske. Caru kao nosiocu faktičkog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom pripadalo je do donošenja Zemaljskog ustava 1910. godine isključivo zakonodavno pravo u svim zemaljskim poslovima, osim kad je to u posebnim slučajevima zbog financijskih i privrednih interesa obiju država uprave dolazilo do ingerencije austrijskog i ugarskog parlamenta. Zakonom je najzad utvrđeno da je za promjenu odnosa

1. Bliže o tome, Ivo Pilar, Južnoslavensko pitanje, Wien 1918, 260., usp. M. Mandić, Povijest okupacije BiH (1878.) Zagreb 1910, 97. - 99.

2. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnja politika razvitka BiH od 1878. - 1914., Sarajevo 1976, 12.

3. Isto, 17.

u kome se okupirana zemlja nalazi prema državama uprave, potreban pristanak zakonodavnih tijela oba dijela Monarhije⁴.

Okupacijom Bosne i Hercegovine austrougarska uprava nije naglo prekinula s osmanskim upravnim i finansijskim praksom. Ona je u biti zadržala zatečenu osmansku administrativnu organizaciju u Bosni i Hercegovini, pravni poredak, porezni sustav i postojeće stanje agrarnih odnosa.

U svezi s rješenjem agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je ocijenila da je najbolje prihvatiti i razvijati reformska rješenja izražena u osmanskim tanzimatskom zakonodavstvu. Po stajalištu austrougarskih državnih vrhova, radikalno rješenje agrarnog pitanja dovelo bi do krupnih ekonomskih i demografskih pomicanja, čime bi se bitno narušila nacionalna struktura Bosne i Hercegovine, a time ugrozio položaj Monarhije u ovoj zemlji. U ovome je Austro-Ugarskoj išla na ruku politika nacionalnih politika u Bosni i Hercegovini koje su svoje nacionalno-političke aspiracije stavljale ispred agrarnog pitanja. Zato je Austro-Ugarska bez velikih unutarnjih potresa mogla svoju normativnu djelatnost na reguliranju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini početi recipiranjem Saferske naredbe a završiti nakon više od tri desetljeća Zakonom o fakultativnom otkupljivanju kmetovskih selišta⁵.

Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini za sve vrijeme austrougarske vladavine bili su krajnje nesređeni i napeti, pa su vlasti ulagale dosta napora da ih smire posredovanjem između posjednika i kmetova. S tim u vezi, u Beču su 1880. godine održana dva savjetovanja o agrarnom pitanju, nakon čega se vlast definitivno iz finansijskih i političkih razloga odlučila za fakultativan otkup kmetova. U cilju dragovoljnog otkupa kmetova i pomoći seljacima vlada je obnovila kotarske pripomoćne zaklade koje su postojale u Bosni još za vrijeme osmanske uprave⁶.

Ovu praksu dragovoljnog otkupa kmetova uz pomoć vlade sankcionirao je najzad Bosanski sabor Zakonom od 13. lipnja 1911. godine o davanju zajmova za dragovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u Bosni i Hercegovini. Po ovom Zakonu, ukoliko bi se aga i kmet dragovoljno sporazumjeli o otkupu, vlada je bila obvezna osigurati otkupni iznos u vidu zajma čiji rok otplate nije smio biti kraći od 30 niti duži od 50 godina.

Jedno od središnjih pitanja bosanskohercegovačke uprave tijekom austrougarske vladavine bile su financije. Novopazarskom konvencijom i Zakonom o upravljanju Bosnom i Hercegovinom postavljeno je načelo samofinanciranja bosanskohercegovačke uprave. Naredbom od 24. prosinca 1879. godine Bosna i Hercegovina je priključena od 1. siječnja 1880. godine «obćem carinskom području austrougarske uprave»⁷. Carine su donosile znatan prihod, ali je osnovni teret samofinanciranja bosanskohercegovačke uprave snosio bosanski seljak u obliku neposrednog poreza. Austro-Ugarska je zadržala u Bosni i Hercegovini uglavnom osmanski porezni sustav, koji je postupno usavršavan zakonodavnim i administrativnim mjerama. Osnova tog poreznog sustava bila je stara osmanska desetina, čiji je način određivanja i ubiranja onemogućavao unapređenje

4. Dževad Juzbašić, O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona i upravljanja BiH iz 1880. godine. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Radovi XXXII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 11, Sarajevo 1976, 163. - 196.

5. Bliže o tome, Mustafa Imamović, Regulisanje agrarnih odnosa u BiH 1878. - 1914., Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 2, Beograd 1973, 139. - 149.

6. Isto.

7. Bliže o tome, Dževad Juzbašić, O uključenju BiH u zajedničko Austrougarsko carinsko područje, «Prilozi» Instituta za istoriju u Sarajevu, br. 19, god. XX., Sarajevo 1982, 125. - 161.

gospodarstva i konzervirao ekstenzivno privređivanje. Zato se smatralo da se desetina mora zamijeniti modernim Zakonom o zemljarini, pa je 1905/6. godine desetina pretvorena u «desetinski paušal», što je bio jedan prelazni stadij između starog osmanskog sustava oporezivanja i modernog zemljišnog poreza⁸.

Vrhovna upravna vlast nad Bosnom i Hercegovinom povjerena je zajedničkoj austrougarskoj vladi, u čije je ime administraciju vršilo zajedničko ministarstvo financija. Pri tom ministarstvu postojao je Bosanski ured koji je preko Zemaljske vlade u Sarajevu upravljao poslovima Bosne i Hercegovine. Zemaljsku vladu su sačinjavali zemaljski poglavar, koji je istovremeno bio zapovjednik austrougarske vojske u Bosni i Hercegovini, civilni adlatus i šefovi odjeljenja. Funkciju zemaljskog poglavara u Bosni i Hercegovini su stalno obavljali visoki carski časnici, što je predstavljalo specifičnost Bosne i Hercegovine, jer ni u jednoj drugoj pokrajini Monarhije zemaljski poglavari nisu mogli biti vojni zapovjednici. Zemaljska vlada je u početku imala tri odjeljenja: administrativno, financijsko i pravosudno, a kasnije su osnovani građevinski odnosno gospodarski odjel, odjeljenja za nastavu i bogoštovlje i tehničko odjeljenje. Na čelu vlade je bio zemaljski poglavar, ali je civilni adlatus stvarno vodio cjelokupnu upravu u Bosni i Hercegovini. Reorganizacijom uprave 1912. godine ukinut je položaj civilnog adlatusa a rukovođenje vladom povjereno je neposredno zemaljskom poglavaru.⁹

U upravno teritorijalnom pogledu austrougarska uprava je u Bosni i Hercegovini zadržala u svojim osnovnim elementima osmanski upravni poredak. Bosanski vilajet je tako postao «Reichsland», sandžaci ili live postali su okruzi (Kreise), kaze (srezovi) pretvoreni su u kotare (Bezirke), a nahije u kotarske ispostave (Exposituren). Valija je postao zemaljski poglavar (Landesschef), mutesarif (upravnici sandžaka) postali su okružni predstojnici (Keisleiter), a kajmakami ili mudri (upravnici srezova) preimenovani su u kotarske predstojnike (Bezirksleisters). Pored ove državne upravne strukture, okupacija je zatekla u Bosni i Hercegovini sustav općinskih samouprava u okviru seoskih općina (džemata) i gradskih općina ili beledija. Austro-Ugarska je zadržala ovu općinsku strukturu, ali su samouprava prava i djelokrug općina bili veoma ograničeni. Slično upravi i u pravosuđu, zadržana je osmanska organizacija sudstva. Prvostupanjski su bili kotarski sudovi (Bezirksgerichte) kojih je bilo 48. Apelacijsku vlast vršilo je šest okružnih sudova (Kreisgerichte). U Sarajevu je od 7. srpnja 1879. godine počeo djelovati Vrhovni zemaljski sud (Landesgericht). Pri svim kotarskim sudovima postojali su i šerijetski sudovi za obiteljske i nasljednopravne poslove muslimana. Pri Vrhovnom sudu u Sarajevu djelovao je u svojstvu apelacije Vrhovni šerijatski sud¹⁰.

Za sve vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini je bio izgrađen poseban pravni poredak, različit od pravnog sustava Austrije i Ugarske koje su faktički njome upravljale i od sustava Osmanske Carevine kojoj je Bosna i Hercegovina do aneksije 1908. godine formalno pripadala. Specifičnost pravnog poretka u Bosni i Hercegovini se sastojala u tome što se njezin pravni sustav sastojao od dijelova naslijeđenog osmanskog sustava i novog austrougarskog pravnog poretka. Odmah po okupaciji Austro-Ugarska je ukinula samo one osmanske zakone koji su se protivili općim pravnim načelima o građanskoj jednakosti. Za sve ostale propise vlasti su pučanstvu preporučivale da se vlada po svojim starim zakonima koji će se postupno mijenjati kad se prouče stvarni odnosi u zemlji.

8. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.; 45. - 46.

9. Bliže o tome, Ivo Pilar, n. dj., 261.

10. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.; 60.

Najvažniji pravni propisi koje je Austro-Ugarska zatekla i preuzela u Bosni i Hercegovini su osmansko tanzimatsko (reformno) zakonodavstvo, čije donošenje počinje Hatišerifom od Gilhane iz 1839. godine¹¹ i Hati humajunom od 1856. godine¹². Tanzimatskim zakonodavstvom, u Bosni su postavljeni osnovi građanske pravne države. Osmanska vlast, međutim, nije imala dovoljno snage da ovo zakonodavstvo dosljedno provede u praksi. Tek je Austro-Ugarska, polazeći od tanzimatske normativne osnove, uspjela izgraditi u Bosni i Hercegovini građanski pravni poredak i stvoriti pravnu državu.¹³

Među najvažnijim osmanskim zakonima koje je Austro-Ugarska preuzela i sankcionirala u prvom redu treba istaći poznatu Safersku naredbu, kojom su regulirani agrarni odnosi u Bosni. Pored toga, Austro-Ugarska je sankcionirala znatne dijelove osmanskog građanskog zakonika – Medžela i zakon o zemljišnom posjedu, od 3. svibnja 1858. godine, poznat kao Ramazanski zakon. Ovaj Zakon je odgovarao novoj upravi, jer je otvorio put privatnom vlasništvu i prodoru kapitalističkih odnosa u poljoprivredi. Istovremeno je ovim Zakonom povećan opseg privatnih (mulkovnih) imanja, a državnu (mirijsku) zemlju učinio je mobilnom davanjem prava pojedincima da tu zemlju uz suglasnost države mogu otuđivati. Od sredine 1882. godine, kada je u biti dovršena organizacija vlasti, počela je Austro-Ugarska sustavno raditi na postupnom zamjenjivanju osmanskog zakonodavstva svojim propisima, tako da je 1914. godine ostalo još svega nekoliko turskih tanzimatskih zakona.

Jedan od osnovnih zadataka austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini bio je onemogućavanje razvitka različitih nacionalnih težnji bosanskohercegovačkog pučanstva. Nasuprot tome, austrougarski službeni krugovi, na čelu sa zajedničkim ministrom financija Benjaminom Kalajem, nastoje u bosanskohercegovačkom pučanstvu razviti i učvrstiti posebni bosanski nacionalni osjećaj s osloncem na Monarhiju, na čemu je još za vrijeme Osmanske Carevine od 1861. - 1869. radio Šerif Osman Topal paša. Po stanovištu austrougarskih državnih vrhova, svaki veći poremećaj konfesionalno-nacionalne ravnoteže u Bosni i Hercegovini u korist jednog od njezina tri elementa mogao bi ugroziti položaj upravi u okupiranoj zemlji. Zato je Kalaj nastojao u bosanskohercegovačkom pučanstvu razviti i učvrstiti osjećaje zemaljske, bosanske posebnosti, odnosno narodnosti. Svojom nacionalnom politikom bošnjaštva Kalaj je nastojao onemogućiti razvitak postojećih nacionalnih pokreta i izolirati Bosnu i Hercegovinu od okolnih južnoslavenskih zemalja.¹⁴

Za promidžbu bosanske, odnosno bošnjačke ideologije pokrenuli su određeni muslimanski građanski krugovi 1891. godine i list «Bošnjak». Njegova pojava i pisanje izazvali su žestoke rasprave u Bosni, Srbiji i Hrvatskoj. Svojim lojalnim stavom prema au-

11. Hatišerif od Gülhane izdao je turski sultan Abdul Medžid 1839. godine. Tom Osmanskom poveljom sloboda, kako se često u zapadnoj historijskoj literaturi naziva, proklamirane su „korisne“ ili „sretne“ reforme (tanzimat), kojom se svim podanicima carstva bez obzira na religiju ili sektu jamči potpuna sigurnost života, časti i imetka. Istovremeno je ovim aktom pravno bio ukinut timarski sustav i na njemu zasnovana spahijska organizacija. (Mustafa Imamović, *Historija države i prava BiH*, Sarajevo 1999, 226.)

12. Hati humajun je pravno-politički akt koji je izdala osmanska carevina 1856. godine. Ovom poveljom je proglašena jednakost svih sultanovih podanika, bez obzira na vjeru, jezik ili rasu. (Isto, 233.). Međutim, treba naglasiti da spomenute reforme Osmanskog Carstva zbog otpora bosanskohercegovačkog begovata nisu se u BiH mogle sprovesti, pa se obespravljena katolička i pravoslavna raja diže na ustanak protiv turske vlasti 1875. godine.

13. Isto, 39.

14. Bliže o tome, Ivo Pilar n. dj., 262. - 263.

strougarskoj upravi, ovaj list je nesumnjivo podržavao Kalajevu bosansku politiku, čiji je osnovni cilj bio učvršćenje položaja uprave u okupiranoj zemlji. Ali, s druge strane, isticanjem bošnjaštva, nasuprot srpskoj i hrvatskoj nacionalnoj ideji u Bosni i Hercegovini, «Bošnjak» je bio specifičan izraz osjećaja narodne posebnosti muslimana, bez obzira što oni većinom nisu pristajali uz taj list. Kalajeva bošnjačka politika i djelatnosti «Bošnjaka» je sve do sredine devedesetih godina, točnije do početka srpske i muslimanske borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju 1896. godine, odnosno 1899. godine, predstavljala izvjesnu potencijalnu mogućnost suprotstavljanja pojedinim nacionalnim pokretima u Bosni i Hercegovini. Iako je «Bošnjak» izlazio čak do 1910. godine, može se slobodno tvrditi da konačno od 1899/1900 bošnjaštvo ne predstavlja više nikakvu realnu političku snagu niti alternativu nacionalnim pokretima u Bosni i Hercegovini.¹⁵

Odmah po okupaciji austrougarske vlasti poduzimaju mjere da uspostave svoju kontrolu i jurisdikciju nad vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Okupacijska uprava je nizom svojih propisa od osamdesetih godina XIX. stoljeća konstituirala takvu vjersku i vakufsko-mearifsku organizaciju muslimana, koja je bila pod potpunom njezinom kontrolom i upravom¹⁶. Ona je vjerske službenike muslimana pretvorila u svoje činovnike, a vakuf stavila pod svoju potpunu kontrolu. Cilj okupacijske vlasti je bio potpuno izolirati bosanskohercegovačke muslimane od Carigrada i Turske uopće. Islamska vjerska zajednica je bila potpuno nezadovoljna tim svojim statusom, što je dalo osnovni poticaj oporbenoj aktivnosti muslimana, koja je s vremenom prerasla u pokret poznat kao borba muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Ova borba je prolazila kroz razne stupnjeve razvitka. U početku je zahtijevana autonomija upravljanja vjerskim životom i školstvom, da bi se sve češće, početkom XX. stoljeća, isticao zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine u okviru Osmanske Carevine. Ovaj cilj vodstvo muslimanskog autonomnog pokreta je nastojalo ostvariti u suradnji s vodstvom pokreta Srba za crkveno školsku autonomiju. Međutim, neriješeno agrarno pitanje ostalo je najveća prepreka za trajnije i sadržajnije približavanje građanskog vodstva muslimana i Srba. Zbog toga ostvareni kontakti predstavnika muslimanskog autonomnog pokreta i vodstva srpskog pokreta za crkveno-školsku autonomiju imali su više taktičko-politički karakter i nisu našli put suradnji s dalekosežnijim političkim značenjem. Oporbena aktivnost muslimana dobila je organiziranije i šire razmjere u prvoj polovini 1899. godine u povodu slučaja Fate Omanović, jedne maloljetne muslimanke iz okoline Mostara¹⁷. U «nacrtu statuta za uređenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova», koji je izradio jedan odbor od dvanaest uglednih muslimana iz Mostara, s muftijom Ali Fehmi Džabićem na čelu, istaknut

15. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH, 1878. - 1914.; 79.

16. Nusret Šehić, Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u BiH, Sarajevo 1980, 377.

17. Slučaj ove djevojke iz okoline Mostara (zaselak Kuti u Bijelom Polju) zaslužuje da bude spomenut jer predstavlja «iskru koja je zapalila lanac muslimanskih prosvjeda koji su zapravo početak pokreta kulturne i političke borbe za autonomiju muslimana u BiH» budući da se nadbiskupa Stadlera i Katoličku crkvu još i u naše vrijeme nepravедno optužuje da su ote li spomenutu djevojku, da bi je na silu krstili. U obranu istine valja odmah istaknuti da je ta optužba potpuno neutemeljena. Naime, prema njezinoj vlastitoj ispovijesti, djevojka je tvrdila da prilikom njezina bijega i prilikom njezinog krštenja nitko nije izvršio nikakvo nasilje, nego da je sve to bio njezin slobodan izbor. (Bliže o tome, Tomo Vukšić, Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u BiH 1878. - 1903., Povijesno-teološki prikaz, Mostar 1994.; 158. - 159. Za razliku od ovog stajališta, historijska literatura objavljena do rata 1992. godine uglavnom tvrdi da je spomenuta djevojka oteta i pod prisilom primila katoličku vjeru. (Mustafa Imamović, n. dj. 118; Mirjana Gross, Hrvatska politika u BiH od 1878. do 1914., u Historijski zbornik, Zagreb 1966. - 1967.; 21; Tomislav Kaljačić, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882. - 1903.), Sarajevo 1987., 326 i 406.

je, između ostalog, sultanov suverenitet nad okupiranim teritorijama, te pravo bosanskohercegovačkih muslimana da svoja vjerska pitanja uređuju u suglasnosti s vrhovnim islamskim vjerskim starješinom šeih-ul-Islamom u Carigradu¹⁸.

Smrću Benjamina Kalaja, dugogodišnjeg zajedničkog ministra financija (1903. godine), dolazi do postupne liberalizacije javnog života u Bosni i Hercegovini, što omogućava da se već relativno oformljeni nacionalni pokreti konstituiraju u političke stranke. Krajem 1906. godine osnovana je muslimanska narodna organizacija, naredne 1907. godine Srpska narodna organizacija, a 1908. godine Hrvatska narodna zajednica, uz nekoliko manjih stranaka, od kojih je najvažnija Hrvatska katolička udruga.

Muslimanska narodna organizacija je osnovana na sastanku muslimanskih prvaka u Slavonskom Brodu početkom prosinca 1906. godine. Ona je sve do iza aneksije dosljedno smatrala „u državno-pravnom pogledu Bosnu i Hercegovinu, dijelom Turske Carrevine, a Austro-Ugarsku opunomoćenicom europskih sila, koje su joj na Berlinskom kongresu povjerile samo upravu i uređenje ovih pokrajina.“¹⁹ Glavni smjer djelatnosti Muslimanske narodne organizacije bio je usmjeren na vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju i zaštitu posjedničkih interesa zemljovlasnika. Stranka je činila izvjesne pokušaje da razvije rad na gospodarskom i kulturnom polju, ali bez naračitog uspjeha. U svojim predstavkama i akcijama za vakufsko-mearifsku autonomiju Muslimanska narodna organizacija je zahtijevala političke i građanske slobode, slobodu javnih korporacija i autonomiju Bosne i Hercegovine. Egzekutivni odbor stranke, na čijem se čelu nalazio Ali beg Firdus, nastoji razviti živu političku aktivnost u pravcu ostvarenja tih ciljeva. Poslije dugotrajnih pregovora između vodstva Muslimanske narodne organizacije i okupacijskih vlasti postignut je sporazum u rujnu 1908. godine. Tim sporazumom usvojen je „Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova“, koji je car sankcionirao tek 15. travnja 1909. godine.²⁰ Time je i formalno-pravno okončana borba muslimana za uspostavu vjerske i vakufsko-mearifske autonomije. Iako je Austro-Ugarska i ovim Statutom osigurala sebi važne ovlasti u konstituiranju, izboru i imenovanju najviših vjersko-vakufskih organa, ipak je muslimanima osigurano veće sudjelovanje u „biranju kako najviših tako i najnižih vjersko-vakufskih institucija“. Završetak borbe za vjersko-školsku autonomiju obilježen je time što je uskoro nakon priznavanja aneksije od strane vodstva Muslimanske narodne organizacije, dotadašnji njezin oporbeni odnos zamijenjen lojalnošću prema Habsburškoj dinastiji i spremnošću za suradnju s austrougarskom upravom.

Zaključujući izlaganja o nastanku i razvitku muslimanskog autonomnog pokreta, treba istaći da je taj pokret nastao iz potrebe da se „muslimani odupru austrijskom kulturno-političkom okruženju, zapravo iz neophodnosti da se kao narod održe na svom tlu i da sačuvaju svoju samobitnost u jednoj katoličkoj državi, kakva je bila Habsburška uprava.“²¹

U pogledu položaja Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini Austro-Ugarska je uspjela uspostaviti kontrolu nad njezinom crkvenom hijerarhijom tako što je 28. ožujka 1880. godine zaključila konvenciju s Carigradskom patrijaršijom, po kojoj austrijskom caru pripada, uz plaćanje godišnje naknade, pravo da sam imenuje mitropo-

18. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.; 70. - 75.

19. Isto, 137.

20. Isto, 139.

21. Isto, 104.

lita i episkope i da ih predlaže Patrijaršiji radi ispunjenja kanonskih formalnosti. Stalno uplitanje okupacijskih vlasti u vjerske poslove srpskih autonomnih crkvenih općina izazvalo je veliko nezadovoljstvo srpskog pučanstva, koje se od druge polovine devedesetih godina iskazuje u organiziranoj borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Ta je borba okončana 1905. godine, kada „previšnjim rješenjem od 13. kolovoza te godine bijaše odobren statut od 21 uvodnog članka i 264 paragrafa o uređenju crkvene i školske autonomne uprave srpsko-pravoslavnih eparhija u BiH“²². Nakon okončanja borbe za crkveno-školsku autonomiju 1905. godine unutar srpskog građanskog pokreta izdvajaju se četiri političke grupacije, od kojih tri postaju poznate po nazivima svojih glasila: Srpska riječ, Narod i Otadžbina, te grupa Lazara Dimitrijevića oko lista Dan.²³ Na sastanku u Sarajevu 11. svibnja 1907. godine predstavnici srpskog građanskog pokreta su usvojili rezoluciju kojom su tražili neodložno formiranje jedinstvene srpske političke organizacije, zatim ustavne slobode i parlament, te potpunu autonomiju Bosne i Hercegovine. Nakon toga zajednički ministar financija Burian je odobrio sazivanje osnivačke skupštine Srpske narodne organizacije uz uvjet da se ne ističe program spomenute sarajevske rezolucije. Skupština je, međutim, u cijelosti usvojila stavove iz spomenute rezolucije kao politički program Srpske narodne organizacije.

U tom političkom programu središnje mjesto su imali nacionalno politički zahtjevi „koji u svom ukupnom zbiru vode autonomiji Bosne i Hercegovine, u kojoj bi Srbi kao relativna većina pučanstva bili dominantan politički faktor... U državnomopravnom pogledu Srpska narodna organizacija smatra da je Bosna i Hercegovina sastavni dio Turske Carevine, kojim Austro-Ugarska na osnovu mandata europskih sila upravlja“²⁴.

U pogledu rješavanja agrarnog pitanja srpska građanska politika se našla, s jedne strane, između opravdanog pritiska svog seljaštva, koje je tražilo oslobođenje od feudalnih obveza, a s druge strane, želje da održi politički savez s Muslimanskim narodnom organizacijom, koji je smatrala bitnim za ostvarenje srpskih nacionalnih težnji u Bosni i Hercegovini. S tim u svezi, Kočićeva grupa oko lista Otadžbina odlučno se stavila na stranu srpskog seljaka idući u otvoreni sukob ne samo s muslimanima nego i s ostalim srpskim grupacijama, pa i austrijskom vlašću. Slično tome, grupa oko Lazara Dimitrijevića je oštro napadala srpsko građansko vodstvo, što u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju potpuno zanemaruje agrarne interese seljaštva. Ova grupa se zalagala za radikalno rješenje agrarnog pitanja, ali uz potpuni oslonac na austrougarsku vlast²⁵.

Ocjenjujući bit srpskog autonomnog pokreta i politiku srpskih političkih organizacija nastalih početkom XX. stoljeća, možemo istaći da je politika srpskog pokreta i već spomenutih srpskih političkih organizacija, rušenje austrijske vlasti u Bosni i Hercegovini, da bi se u pogodnom trenutku izvelo njezino ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Međutim, krajnji politički ciljevi nisu smetali vodećim slojevima srpskog pučanstva u

22. «Zakonom bijaše sada utvrđena srpska narodnost grkoistočne Crkve i njezino školsko ustrojstvo. Prema čl. III. Temeljnih odredaba bijaše srpsko-pravoslavnim eparhijama podijeljeno pravo, da samostalno rješavaju, ustrojavaju i upravljaju stvarima svoje Crkve, škole i pripadajućim fondovima, službama i dobrima uz «priuzdržaj vrhovnog nadzornog prava NJ. Veličanstva, koje vrši njegova vlada». (Ivo Pilar, n. dj. 267.)

23. O nastanku i političkom djelovanju pojedinih grupacija unutar srpskog građanskog pokreta, opširno vidi: Božo Madžar, *Pokret Srba BiH za vjersko prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo 1982.

24. Hamdija Kapidžić, *Položaj BiH za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi)*, Istorijske pretpostavke Republike BiH, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1968, 67.

25. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.*; 236.

Bosni i Hercegovini da svakodnevno u svom interesu vode aktivnu ekonomsku politiku, da u tom smislu i surađuje s austrougarskim vlastima.

Provodeći politiku strogog nacionalnog pariteta u Bosni i Hercegovini, te nastojanjem da se pučanstvo okupirana teritorija izolira od nacionalnih kretanja u susjednim zemljama, odnosno da se presječe proces nacionalnog konstituiranja u njoj, Austro-Ugarska nastoji smanjiti utjecaj franjevaca na hrvatsko pučanstvo u BiH. U svezi s tim, austrougarske vlasti i Sveta stolica nastoje reorganizirati Katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini, odnosno ponovno uvesti svjetovnu katoličku hijerarhiju u toj zemlji. Tek poslije duže diplomatske borbe Sveta stolica je na kraju, iako je tijekom pregovora s Bečom nastojala to izbjeći, dopustila Caru „privilegij imenovanja nadbiskupa i biskupa u BiH (...) u obliku i prema pravilima ustanovljenim za predlaganje biskupske stolice u njegovu carstvu“, ali uz uvjet da se taj privilegij ne spominje u buli ponovnoga ustanovljenja redovite uprave. Upravo ono što je predviđao ugovor od 8. lipnja bilo je određeno u buli ponovne uspostave redovite crkvene uprave, „Ex hac augusta principis apostolorum chatedra“, od 5. srpnja 1881. godine.²⁶ Nakon izdavanja bule uspostavljena je svjetovna crkvena hijerarhija za nadbiskupijom i katedralnim kaptolom u Sarajevu. Za prvog sarajevskog nadbiskupa car je 18. kolovoza 1881. godine imenovao dr. Josipa Štadlera, profesora Teološkog fakulteta u Zagrebu.

Austrougarska vlast kako je naprijed istaknuto nastojala prekinuti kulturne, ekonomske i svake druge sveze sa zemljama koje graniče s BiH radi suzbijanja, širenja hrvatske i srpske nacionalne ideje na tom prostoru. Dana 28. rujna 1878. godine, još dok nije bilo dovršeno zaposjedanje BiH, Hrvatski sabor u Zagrebu je u adresi caru zatražio da se „ustroj zadobivenih pokrajina (tj. BiH) malo po malo tako udesi da bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državnomopravnom odnašaju prema kraljevini Ugarskoj“. Adresa je odlučno odbijena jer je Sabor njezinim podnošenjem prekoračio svoj djelokrug rada, te je car Sabor raspustio²⁷.

Održavanjem nacionalne ravnoteže u BiH austrougarski službeni krugovi, kako smo već konstatali, shvatili su da bi svaki veći poremećaj konfesionalno etničke ravnoteže u BiH u korist jednog od njezina tri elementa mogao ugroziti položaj Monarhije u toj zemlji.

Državna uprava vodila je borbu ne samo protiv hrvatskog i srpskog imena i integracije hrvatske ili srpske nacionalne ideje nego i protiv bilo kakvih drugih nacionalnih izražavanja vanjskim znakovljem, kao što su zastave, grbovi, narodne pjesme i slično. Osobito se vodilo računa da se svaka djelatnost koja bi išla u smjeru naglašavanja zajedničkih interesa Hrvata iz BiH i Trojednice u začetku uguši²⁸. Pošto je bilo onemogućeno da svoje nacionalne ideje realiziraju osnivanjem nacionalnih političkih ustanova i društava, osobito u prvo vrijeme uprave Benjamina Kalaja, hrvatski građanski krugovi u BiH organiziraju različita pjevačka društva, čitaonice, škole, gospodarske institucije, te različite novine. Tako je u Mostaru 1888. godine osnovano društvo s nazivom „Narodno pjevačko društvo“, zatim 1893. osnovano je „Narodno pjevačko društvo“ i u Sarajevu, potom u Trebinju pod nazivom „Slavuj“ (1893.), u Varešu „Zvijezda“, (1894.), u Travniku „Vlašić“ (1899.), u Tuzli „Majevica“ (1895.), u Livnu „Dinara“ (1896.) itd.

26. Blíže o tome, Tomo Vukšić, n. dj. 90.

27. Dominik Mandić, *Etnička povijest BiH*, ZIRAL, Toronto-Zürich-Roma, Chicago, 1982, 508.

28. Blíže o tome, Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb

Još od 1872. godine u Mostaru su hercegovački franjevci s biskupom fra Anđelom Kraljevićem osnovali tiskaru, koja je izdavala školske i nakladne knjige, kalendare i političke listove. "Mladi Hercegovac (1873. - 1884.), Hercegovački bosiljak (1883. - 1885.), Glas Hercegovca (1885. - 1886.), Osvit (1898. - 1908.), Hrvatski kalendar "Hrvoje" (1901. - 1906.). Uprava mostarskog pjevačkog društva 1890. godine podnijela je bila zahtjev da društvo promijeni ime u "Narodno pjevačko društvo Zvonimir", što su vlasti odlučno odbile, a još su žešće reagirali kad se tražilo ime "Tomislav" ili "Hrvoje"²⁹.

Za razliku od ovih društava koji su okupljali hrvatsko pučanstvo, austrougarske vlasti su neposredno nakon osnivanja 1888. godine dopustile srpsko-pravoslavnom pučanstvu u Mostaru da se njihovo pjevačko društvo nazove "Srpsko pjevačko društvo Gusle", da bi Hrvati u Sarajevu tek 1900. godine dobili dozvolu da im se društvo "Trebević" nazove hrvatskim imenom. Sljedeće godine je i mostarsko pjevačko društvo odlukom vlade konačno nakon deset godina svog djelovanja dobilo naziv "Hrvatsko glazbeno i pjevačko društvo Hrvoje u Mostaru"³⁰. Cilj ovakve protuhrvatske politike, osobito mađarskih vladajućih krugova na čelu s Benjaminom Kalajem do 1903. godine, te njegova nasljednika Burijana (1903. - 1911.) bio je jačanje srpskog elementa u BiH, te sprječavanje ujedinjenja tih pokrajina s Hrvatskom u sklopu Austrougarske Monarhije.

O austrougarskoj nacionalnoj politici u BiH početkom XX. stoljeća pisao je i Stjepan Radić, tada zastupnik u Hrvatskom državnom saboru u Zagrebu. Na pitanje sačinjava li pučanstvo BiH poseban narod, "koji bi u našoj monarhiji mogao biti posebnim državotvornim elementom", odgovorio je "etnografska znanost i životna praksa jasno i nesumnjivo pokazuju da Bosanci i Hercegovci nisu nikakav poseban narod". Austrougarska vlada se "tršila stvoriti poseban bosanski narod, pa je zato narodni govor u BiH i nazivala sad bosanskim, sad zemaljskim, pozivajući si u pomoć i učenje učenjaka svjetskog glasa dr. Vatroslava Jagića". Međutim, ovaj se pokušaj "posvema izjalovio, te uz bošnjaštvo, kao uz posebnu narodnost onda, kad je bilo u najvećem cvietu, pristajao samo manjina bosanskohercegovačkih muslimana, dok katolici i pravoslavni ne htjedoše za to ni čuti". Bosna i Hercegovina je ostala razdijeljena na tri vjerske skupine, kojima se uzalud hoće dati posebno narodno obilježje. Po svojoj svijesti i po svojim težnjama pučanstvo BiH se razdijelilo u troje: "Jedni prigriše svom dušom hrvatske narodne i političke težnje, drugi težnje srpske, a treći kolebahu, čas ovamo, čas onamo, a najčešće ne bijahu ni simo, ni tamo"³¹.

Međutim, i pored nastojanja austrougarske vlasti da izoliraju BiH od hrvatskih zemalja, u te pokrajine prodirale su različite ideje slavenskog zajedništva u različitim oblicima počevši od ilirizma Ljudevita Gaja i Kukuljevića, jugoslavenstva Strossmayera, Račkog, Trumbića i Supila. Pored toga, krajem XIX. i početkom XX. stoljeća u BiH sve snažnije prodiru ideje Ante Starčevića, po kome "nije bilo nikakve dvojbe da hrvatski narod mora svoju opstojnost i budućnost graditi isključivo na svojoj zasebnoj nacionalnoj samobitnosti i na svom povijesnom državnom pravu".³²

Hrvatski politički pokret, u kojem su se početkom XX. stoljeća jasno iskazale dvije struje da bi održao svoje jedinstvo, sporo je i oprezno pristupio formalnom organiziranju. Temeljni razlog ove hrvatske političke podijeljenosti, kojemu će se kasnije nadodati

29. Isto, 167.

30. Dominik Mandić, Etnička povijest BiH, 520.

31. Stjepan Radić, Živo hrvatsko pravo na BiH, Zagreb 1908, Ogranak Matice hrvatske Sisak, Ogranak Matice hrvatske Ljubuški, Zagreb-Sisak-Ljubuški 1993, 38. - 39.

32. Isto, Politički spisi, Govori i dokumenti, Zagreb 1994, 15.

i drugi, bila su neslaganja Franjevačke bosanske provincije i Nadbiskupskog ordinarijata iz Sarajeva oko raspodjele župa u toj nadbiskupiji.³³

Inicijativu za stvaranje prve hrvatske političke organizacije u Bosni i Hercegovini dala je hrvatska građanska intelektualna grupacija, uz koju su pristali i franjevci. Nakon dužih priprema 21. veljače 1908. godine u Sarajevu je osnovana Hrvatska narodna zajednica.³⁴ U njezinom programu se jasno ističe da su Bosna i Hercegovina «koliko po plemenu svojih starosjedilaca», toliko i po državnom pravu hrvatske zemlje, pa je «prirodna težnja bosanskohercegovačkih Hrvata da se Bosna i Hercegovina priključe Kraljevini Hrvatskoj, a dosljedno tome i Habsburškoj Monarhiji». U svezi s odnosima sa srpskim pučanstvom, u programu se naglašava da, držeći se «strogog reciprociteta», «bosanski Hrvati će sa Srbima podržavati najbolje odnose». Taj reciprocitet i ravnopravnost bili bi ozbiljno ugroženi «kad bi se Bosna i Hercegovina pripojila kojoj od balkanskih država, te bosanski Hrvati ne mogu simpatizirati s težnjama pravoslavnog življa za ovakvim sjedinjenjem, nego smatraju dužnošću prema samom sebi ovako nastojanje svim silama pobijati». Isto tako, odbacuje se i ideja «eventualno potpune autonomije Bosne i Hercegovine».³⁵

Hrvatska narodna zajednica nije tražila proširenje građanskih i političkih sloboda, niti odstranjenje stranaca iz državne službe, a u pogledu agrarnog pitanja, iz obzira prema muslimanima, ona nije zauzela nikakav stav, zbog čega su je pripadnici Stadlerove stranke Hrvatske katoličke udruge oštro napadali, tražeći potpuno ukidanje kmetovskih odnosa. Hrvatska građanska politika u Bosni i Hercegovini je jedino oslanjanjem na Hrvatsku i pridobivanjem bosanskohercegovačkih muslimana mogla steći relativnu snagu u ovoj zemlji.

Osnovni razlog takovoj politici Hrvatske narodne zajednice je taj što je prevladavalo uvjerenje da se zbog brojnosti Hrvata u BiH hrvatski državnopravni ciljevi se mogu ostvariti samo ako se muslimani pridobiju za hrvatsku nacionalnu ideologiju. Prema stajalištu glavnog ideologa Hrvatske narodne zajednice Ive Pilara, «Hrvati su sasvim ispravno osjećali da pod isključivim vodstvom nadbiskupa Stadlera, koji je bio vrlo omražen kod muslimana zbog svoje, ne uvijek vrlo sretno vođene katoličke promidžbe neće nikada moći privući muslimane i zato bi morali „u uvijek ostati beznadna manjina nasuprot grkoistočno-muslimanskom bloku“».³⁶

Nasuprot tome, stranka vrhbosanskog nadbiskupa J. Stadlera Hrvatska katolička udruga je smatrala da «prava realna narodna hrvatska politika u BiH mora početi od onoga što je njezino, a to je isključivo narod katoličke vjere u ovim zemljama». Po nadbiskupu Stadleru, «ni jedan biskup niti osvjedočeni katolik ne bi mogao nikada mirne duše dopustiti da se katolički narod odgaja drugačije nego u katoličkom duhu i po katoličkim načelima. Njegova je želja bila «da se organiziraju Hrvati katoličke vjere za sebe, pošto imaju toliko svojih specijalnih potreba, a Hrvati muslimani neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda surađivati u svim zajedničkim točkama»».³⁷

Za razliku od mnogih drugih u to vrijeme u BiH, Stadler je dobro prepoznao osjećaje većine muslimana. Naime, oni su se još uvijek smatrali ni Srbima, ni Hrvatima.

33. Tomo Vukšić, n. dj., 210. - 211.

34. O osnivanju i političkom programu Hrvatske narodne zajednice opširno vidi, Luka Đaković, n. dj., 229. - 275.; usp. Mirjana Gross, n. dj., 9. - 68.

35. Isto, 229. - 246.

36. Ivo Pilar, n. dj., 227.

37. Hrvatski dnevnik, br. 207, 12. 9. 1909.

Drugim riječima, znali su što nisu, ali ne i što jesu. Stadler je znao vidjeti tu činjenicu, te se uglavnom brinuo kako razlučiti hrvatski nacionalni osjećaj kod "uspavanih" bosanskih katolika.

Što se tiče programa Hrvatske katoličke udruge, on se temeljio na programu Starčevićeve Hrvatske stranke prava od 26. 6. 1894. godine. U programu se između ostalog naglašava da je HKU političko, kulturno i socijalno društvo, koje će štititi interese hrvatskog naroda onoga kraja za koji je osnovano. Pored toga, jasno se podržava aneksija BiH i zahtijeva trijalističko preuređenje Monarhije, tako što će se na temelju državnog prava i narodnog načela raditi svim zakonitim sredstvima da se narod hrvatski koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci, Kotaru i Međimurju, BiH i Istri sjedini u jedno samostalno državno tijelo u sklopu Habsburške Monarhije.³⁸ U programu se dalje ističe da će se raditi na jačanju i širenju kršćanskog morala, prosvjete i vjerskog osjećaja među katolicima, na podizanju hrvatskog života na kulturnom, gospodarskom i socijalnom polju, na uvođenju ustavnih sloboda i radničke kurije u budućem ustavnom tijelu. Za razliku od HNZ, HKU je zbog toga što nije bila opterećena imperativom suradnje s muslimanima, zahtijevala oslobođanje kmetova na što lakši i brži način.

Već je istaknuto da je okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske sultan zadržao formalnopravni suverenitet nad tom zemljom. Međutim, iako je s međunarodnopravnog stajališta austrougarska uprava nad Bosnom i Hercegovinom smatrana privremenom, okupacijske vlasti su od početka počele djelovati kao da je okupirani teritorij već uključen u Monarhiju. U austrougarskim državnim vrhovima je stalno tražen pogodan trenutak da se Bosna i Hercegovina potpuno priključi Monarhiji. Pošto je pitanje priključenja, odnosno aneksije Bosne i Hercegovine zavisilo od stanja međunarodnih odnosa, zajednička austrougarska vlada je ocijenila da je taj dugo čekani trenutak nastao izvršenjem mladoturske revolucije i uvođenjem ustavnosti u Osmanskoj Carevini 23. srpnja 1908. godine. Konačno proglašenje aneksije za Monarhiju je postalo nužno da bi spriječila utjecaj mladoturske revolucije u Bosni i Hercegovini, koji je jasno izražen zajedničkim zahtjevom Srpske i Muslimanske narodne organizacije od 7. rujna 1908. godine da Bosna i Hercegovina dobije ustav bez promjene državno-pravnog položaja.³⁹

Carevom proklamacijom od 5. listopada 1908. godine proglašena je aneksija, a carevim ručnim pismom od 5. listopada date su ovlasti zajedničkom ministru financija da pokrene postupak na izradi bosanskohercegovačkog ustava. Proklamacija upućena Bosancima i Hercegovcima publicirana je u Sarajevu 7. listopada 1908. godine. U proglasu car i kralj opravdavaju aneksiju potrebom uvođenja Ustava. „Došlo je vrijeme da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz naše vjere i njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu digli na viši stupanj političkog života, odlučili smo se podijeliti objema zemljama konstitucionalne ustanove koje će odgovarati njihovim prilikama i zajedničkim interesima - i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovih želja i koristi. Neka se sluša i vaša riječ, kad se unaprijed odlučuje o stvarima vaše domovine, koja će kao i do sada imati svoju zasebnu upravu.“⁴⁰

Jednostrano proglašenje aneksije izazvalo je veliku međunarodnu krizu koja se polako stišala pošto je Turska 26. veljače 1909. godine uz određenu materijalnu odštetu i

38. O osnivanju i djelovanju Hrvatske katoličke udruge, opširno vidi, Luka Đaković, n. dj., 306. - 310.

39. Bliže o tome, Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u BiH (1908. - 1910.), u knjizi BiH u vrijeme austrougarske vladavine, Sarajevo 1968, 47. - 48.

povlačenje austrougarskih vojarni iz Novopazarskog sandžaka priznala taj čin. Time je Bosna i Hercegovina i formalno došla pod habsburški suverenitet. Nakon što je Njemačka 21. ožujka 1909. godine predala vladi u Petrogradu ultimatum kojim se traži da Rusija javno i formalno prizna aneksiju, što je ova odmah i učinila, ovaj državno-pravni čin priznale su konačno Srbija i Crna Gora, 31. ožujka, odnosno 5. travnja 1909. godine.

Proglas aneksije izazvao je veliku uznemirenost muslimanskog i srpskog pučanstva u Bosni i Hercegovini. Muslimani nikako nisu mogli shvatiti da je jednom proklamacijom moguće ukloniti sultanov suverenitet i da su oni sada podanici kršćanskog vladara. Predstavnici Muslimanske i Srpske narodne organizacije su uporno odbijali dati izjavu o priznanju aneksije Bosne i Hercegovine. Oni su poslije više sastanaka 11. listopada 1908. godine u Budimpešti izdali «zajedničku poruku narodu Bosne i Hercegovine». Tu se na prvom mjestu ističe da se kroz proteklih 30 godina narod nije mogao «sprijateljiti s okupacijom, koja je došla bez našeg pitanja». U svezi s aneksijom, sve nade se polažu u europsku konferenciju, a od naroda se zahtijeva da ostane miran i sačeka odluku velikih sila. «Poštovanje pravnog poretka, koje je uvijek bilo osnovica našem radu, ne dopušta nam da se služimo neiskrenim i nezakonitim sredstvima. Mi smo stoga odlučili da i dalje produbljujemo rad u procesu zakonitosti». Od zahtjeva za autonomijom Bosne i Hercegovine ne odustaje se pošto će se prvaci u svom radu rukovoditi «težnjom našeg naroda za slobodom da sami o svojoj sudbini odlučujemo».⁴¹

Međutim, i pored upornog odbijanja priznanja aneksije, nakon što su početkom 1909. godine aneksiju priznale sve europske zemlje, učinile su to u svibnju 1909. i u veljači 1910. godine Srpska i Muslimanska narodna organizacija. Ovakav korak je na kraju bio i logičan jer su i Srpska narodna organizacija i Muslimanska narodna organizacija, kao i sve ostale građanske političke stranke, željele i u novim okolnostima legalno djelovati, a prvi uvjet za to bio je priznavanje habsburškog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom.

Za razliku od većine muslimanskog i srpskog pučanstva, hrvatsko pučanstvo Bosne i Hercegovine, u prvom redu građanstvo, je vijest o aneksiji pozdravilo s otvorenim oduševljenjem. Krajem listopada 1908. godine predstavnici Hrvatske narodne zajednice Mandić, Sunarić i Pilar su u ime stranke, u audijenciji kod cara Franje Josipa izrazili zahvalnost hrvatskog naroda za aneksiju⁴². To oduševljenje, međutim, nije dugo trajalo pošto je službena austrougarska politika šutke prelazila preko zahtjeva i nadanja bosanskohercegovačkih hrvatskih političara za priključenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.

Carevom sankcijom od 17. veljače 1910. godine objavljen je Zemaljski statut, tj. Ustav Bosne i Hercegovine. Novi ustavni poredak reguliran je sa šest zakona, koji predstavljaju cjelinu: 1. Zemaljski ustav (Statut), 2. Izborni red, 3. Saborski poslovni red, 4. Zakon o društvima za Bosnu i Hercegovinu, 5. Zakon skupljanja za Bosnu i Hercegovinu i 6. Zakon o kotarskim vijećima.⁴³

U prvom članku Ustava istaknuto je da je Bosna i Hercegovina jedinstveno posebno upravno područje pod odgovornim rukovodnim vodstvom Zajedničkog ministarstva financija. Uvođenjem Ustava u politički život Bosne i Hercegovine u osnovi nije

40. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. – 1914.; 188.

41. Isto, 189.

42. Ivo Pilar, n. dj., 272.

43. Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine. Priredio dr. Uzeir Bavčić. Autor uvodne studije dr. Mustafa Imamović, «Muslimanski glas», Sarajevo 1991.

došlo ni do kakvih promjena u njezinom pravnom položaju. Ona je i dalje unutar Habsburške carevine ostala *corpus separatum* i zavisna od obje vlade Monarhije, sukladno Zakonu o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1882. godine.

Ustav i njegovi prateći zakoni uveli su u politički život Bosne i Hercegovine tri nove institucije, Sabor, Zemaljski savjet i općinsko vijeće. Najvažnija ustanova je Sabor, iako s vrlo ograničenim legislativnim pravima. Po Ustavu, Sabor nije imao zakonodavnu vlast, koja je i dalje ostala u nadležnosti cara, odnosno vlada u Beču i Pešti i zajedničkog ministarstva financija. Uloga Sabora u zakonodavstvu određena je čl. 21. Ustava: „Na zakonima surađivat će Sabor u koji će pučanstvo Bosne i Hercegovine odašiljati zastupnike“⁴⁴.

U pogledu upravne vlasti Sabor nije imao nikakvog utjecaja na rad upravno-političkih organa (Zemaljske vlade, okružnih i općinskih predstojnika). Pored toga Sabor nije imao pravo čak ni surađivati na svim zakonima. Njegova nadležnost protezala se „isključivo na bosanskohercegovačke poslove“. Sabor nije mogao odlučivati o poslovima „koji se tiču oružane sile“, „o uređenju međusobnih trgovačkih i prometnih veza“, o carinskim pitanjima i ostalim poslovima koji u Bosni i Hercegovini mogu biti uređeni na osnovu Zakona o upravi Bosne i Hercegovine iz 1880. godine. Ovi poslovi spadali su u isključivu ovlast parlamenta u Beču i Pešti i njihove odluke obvezivale su istovremeno Bosnu i Hercegovinu.⁴⁵

Opća građanska prava ustavom su bila zajamčena. Priznata je sloboda vjere i savjesti. Muslimanima je posebno zagaranitirana primjena šerijatskog prava za obiteljske i nasljednopravne poslove.

Bosanski sabor je sastavljen kombinacijom socijalnog, nacionalnog i virilističkog kurijalnog sustava veoma složenog karaktera. Građani su bili podijeljeni u tri kurije po vjersko-etničkim skupinama, čime se svakoj konfesiji osiguravao odgovarajući broj zastupnika razmjerno njezinom udjelu u ukupnom broju pučanstva. Unutar konfesionalnog izbornog tijela postojale su posebne kurije na socijalnoj osnovi: gradska, seoska, veleposjednička i kurija inteligencije. Pored 72 izabrana zastupnika u Sabor je ulazilo i 20 virilista⁴⁶.

Prema Ustavu, Zemaljska vlada je bila izravno podređena Zajedničkom ministarstvu financija, te mu je odgovorna za „svoje cjelokupno zvanično poslovanje“. Ustavom je bilo predviđeno da „zakonskim osnovama koje je usvojio Sabor treba Previšnja potvrda (sankcija). Nju će isposlovati zajednički ministar kojem je povjereno vodstvo bosanskohercegovačke uprave, na prijedlog zemaljske vlade i nakon što su pristale vlade obiju država Monarhije“⁴⁷. Prema tome, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu nije bila odgovorna bosanskom saboru. Ona je, kao činovničko tijelo, bila potpuno nezavisna od Sabora.

Iz naprijed iznesenog jasno proizlazi da Ustav Bosne i Hercegovine nije osigurao demokratski razvitak zemlje, premda je u znatnoj mjeri pridonio aktiviranju njezina

44. Isto, 68.

45. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. - 1914.; 213. - 214.

46. Članovi Sabora BiH po položaju (virilisti) su: (1) reis-el-ulema, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski i mostarski muftija i osim toga po imenovanju najstariji muftija; (2) četiri srpsko-pravoslavna mitropolita i potpredsjednik velikog upravnog i prosvjetnog savjeta Srpsko-pravoslavne crkve; (3) rimsko-katolički nadbiskup i dva rimsko-katolička dijecezanska biskupa kao i oba redodržavnika franjevačkog reda; (4) sefardijski nadrabin sarajevski; (5) predsjednik Vrhovnog suda; (6) predsjednik odvjetničke komore u Sarajevu; (7) načelnik glavnog zemaljskog grada Sarajeva; (8) predsjednik trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu

47. Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u BiH, 83.

građanskog političkog života. Donesen na konfesionalnoj i klasnoj osnovi, bosanski ustav, preko Sabora, postao je vrlo podesno sredstvo za rasplamsavanje političkih borbi i sukoba često uz suprotstavljanje jedne konfesionalne skupine drugoj.

Poštovanjem nacionalnog pariteta pri formiranju bosanskog Sabora „sprečavana je majorizacija slabijih od strane jačih, a političko organiziranje upućeno na strogo nacionalne okvire, što je pogodovalo razvijanju nacionalnog osjećaja i svijesti o naciji kao totalnoj zajednici“.⁴⁸

U razdoblju od 1878. do 1908. od okupacije do aneksije, Bosna i Hercegovina je formalno bila osmanska provincija, ali je stvarna vlast u njoj pripadala Austro-Ugarskoj. Nakon aneksije Bosna i Hercegovina je i formalno postala habsburška pokrajina.

U ustavnoj strukturi Monarhije, koja se sastojala od dvije države, Bosna nije pripadala niti austrijskoj (Cislethania) niti ugarskoj (Transleithania) polovini Monarhije. Ova pokrajina je smatrana kao posebno treće tijelo, odnosno općedržavno područje u čijoj upravi sudjeluju Zajednička vlada i vlade obiju država Monarhije. Sa stajališta unutar-njeg pravnog poretka, Bosna i Hercegovina je činila treću „državu“ unutar Monarhije, bez obzira što svoje zakone nije ni prije ni poslije Ustava 1910. godine sama donosila. Njezin pravni sustav sastavljen od elemenata islamskog prava, osmanskog tanzimatskog (reformnog) prava, te nekoliko međunarodnih ugovora, predstavljao je jednu posebnost i jasno se razlikovao od druga dva pravna sustava unutar Monarhije. Pučanstvo Bosne i Hercegovine pravno nisu bili ni austrijski niti ugarski državljani, nego su tretirani kao bosanskohercegovački „zemaljski pripadnici“. Oni nisu uživali niz građanskih i političkih prava koja su imali građani Austro-Ugarske i Osmanske Carevine.

Kao pokrajina koja je imala poseban status u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, Bosna i Hercegovina nije bila ravnopravna s ovim dvjema državama, nego je dapače u političkom pogledu potpuno ovisila od njih, jer se nalazila pod upravom njihovih vlada i kontrolom njihovih parlamenata. Međutim, bez obzira na to, Bosna i Hercegovina je sa stajališta svog unutarnjeg poretka bila treća cjelina unutar Monarhije. U tom smislu ne bi bilo neosnovano zaključiti da je austrougarska uprava na određeni način pridonijela ideji bosanskohercegovačke autonomije i posebnosti.⁴⁹

Početkom Prvog svjetskog rata u austrougarskim državnim vrhovima pojavljuju se različite kombinacije oko pitanja pravnog položaja Bosne i Hercegovine nakon rata. Određeni ugarski politički krugovi su smatrali da Bosnu i Hercegovinu nakon rata treba priključiti Ugarskoj, dok su austrijski vojni čimbenici smatrali da bi Bosnu i Hercegovinu trebalo pripojiti Austriji, i konačno, postojali su planovi koji su predviđali podjelu ovog teritorija između Austrije i Ugarske.⁵⁰

Ugarsko stajalište o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine nakon rata polazilo je od toga da bi „s obzirom na veliki porast Austrije uslijed priključenja Poljske trebalo da se pitanje Bosne i Hercegovine riješi na temelju povijesnih prava Ugarske, te da se te zemlje priključe sv. kruni Ugarskoj. Isto bi tako bilo potrebno ustupiti Ugarskoj usko područje uz morsku obalu zapadno od Rijeke kako bi se omogućio razvitak spo-

48. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH 1878. – 1914.*; 261.

49. Isto, 260.

50. Bliže o tome, Ferdo Hauptman, *Kombinacije oko državno-pravnog položaja BiH na početku Prvog svjetskog rata*, *Godišnjak društva istoričara BiH*, VI, Sarajevo 1961, 96; usp. Luka Đaković, *Kombinacije maddarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj*, *Prilozi Instituta za historiju Sarajevo*, br. 16, god. XV, Sarajevo 1979, 103. - 147.

menutog lučkog grada. I, na kraju, Ugarskoj bi bilo slobodno da pripoji Kraljevinu Dalmaciju sv. kruni Ugarskoj“.⁵¹

U pogledu statusa Bosne i Hercegovine u sastavu Ugarske, mađarski državni vrhovi su smatrali da je potrebno ukinuti svaku autonomiju Bosne i Hercegovine, te da bi „nova i to postavljena neodgovorna vlada trebalo da ojača u jednom prelaznom periodu državni (tj. ugarski) autoritet, skrši protivnike, reformira upravu, da ukine autonomiju školstva, tek nakon toga moglo bi doći do formiranja pokrajinske vlade i do sudjelovanja Bosne i Hercegovine u ustavnom životu ugarske države“.⁵² Prilikom obrazovanja ovog stava, na sjednici Ugarske vlade 2. listopada 1915. godine, njezin predsjednik grof István Tisa je između ostalog istakao da će se u Bosni i Hercegovini moći uvesti „izvjestan oblik autonomnog života samo nakon dužih vremenskih prolaznih pauza, za koje vrijeme treba u njoj da postoji čvrsta i od svih domaćih okolnosti neometana jaka i stroga državna uprava. Ovakva centralistička državna uprava bi kroz duži vremenski period morala izgraditi i ojačati ugled Monarhije, hvatajući se, prije svega ukoštac sa svim ovakvom stajalištu će Ugarska, ne mijenjajući svoje usvojene zaključke od 2. listopada 1915. godine, ustrajati sve do raznovrsnim utjecajima organizacija i pojedinaca“.⁵³ Posljednji pokušaj Mađara da nešto više učine u priključenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj je posjet grofa Tise Bosni i Hercegovini u rujnu 1918. godine. Iz razgovora koje je tada vodio s najistaknutijim bosanskohercegovačkim političarima, te posebno na osnovu memorandum koji su mu 20. rujna 1918. godine predali jugoslavenski orijentirani srpski i hrvatski političari iz Bosne i Hercegovine i kojim se zahtijeva rješenje bosanskog pitanja na osnovu načela samoopredjeljenja naroda i to u formi ravnopravnih i državno samostalnih naroda, predsjednik ugarske vlade je konačno shvatio nemogućnost ostvarenja plana pripojenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj.

Oživljavanju političkog života u Bosni i Hercegovini pridonijela je u velikoj mjeri rezolucija Jugoslavenskog kluba u Bečkom parlamentu 30. svibnja 1917. godine, o ujedinjenju jugoslavenskih zemalja Monarhije, pod dinastijom Habsburga.⁵⁴ Tom deklaracijom „potpisani narodni zastupnici izjavljuju da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-slovenske dinastije“. Pored toga, proklamiranje zajedničke Krfske deklaracije⁵⁵, od Kraljevske srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u srpnju 1917. godine, o ujedinjenju svih jugoslavenskih naroda u zajedničku jugoslavensku državu, utjecalo je da se i postojeće građanske političke grupacije u Bosni i Hercegovini politički opredijele i zauzmu određene vlastite stavove.

U svezi s tim, prvi su se izjasnili politički krugovi oko Štadlera koji su usko surađivali sa zemaljskim poglavarom Stjepanom Sarkotićem. Oni u svojim prijedlozima ponovno zagovaraju trijalističko preuređenje Monarhije. Po tom rješenju u jednu cjelinu

51. Isto, 104.

52. Isto, 106.

53. Luka Đaković, Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914. - 1918.; Tuzla 1981, 73.

54. Svibanjska deklaracija je objavljena u knjizi Ferde Čulinovića, Dokumenti o Jugoslaviji, Zagreb 1968, 44., usp. Dženana Čaušević, Iz državnopravne historije BiH (Dokumenti s komentarima), Sarajevo 2004.

55. O Krfskoj deklaraciji, bliže vidi, Dragoslav Janković, Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917, Beograd 1967.

trebalo je ujediniti Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, te eventualno Istru i Kranjsku ukoliko se tome ne bi odupirala Austrija. U svezi s time, nadbiskup Štadler i najistaknutiji ideolog Hrvatske narodne zajednice Ivo Pilar odlučili su izložiti u obliku promemorije svoja stajališta o državnompravnom preustroju Monarhije. Pilar je u kolovozu 1917. godine primljen u audijenciju kod ministra predsjednika Seidlera, zajedničkog ministra financija Burana, te samog cara Karla I. Tom prigodom caru je uručena „promemoria“ nadbiskupa Štadlera, u kojoj su bila detaljno razrađena njegova stajališta o rješenju državnompravnog statusa hrvatskih zemalja unutar Monarhije. Svibanjska deklaracija je naišla na potporu određenih hrvatskih i srpskih političara u Bosni i Hercegovini, naročito u tijeku i poslije boravka predsjednika Jugoslavenkog kluba, Antona Korošca u ovoj pokrajini, početkom rujna 1918. godine. Za deklaraciju su se otvoreno izjasnili i bosanskohercegovački franjevci u svojim izjavama krajem 1917. odnosno početkom 1918. godine. Bosanski franjevci su u svojoj izjavi tvrdili da je zahtjev da se ujedine Hrvati, Slovenci i Srbi na slovenskom Jugu – prirodan zahtjev, pa da bi od sebe odbili eventualnu sumnju da oni, kao autohtoni živalj u Bosni, tobož nisu za ujedinjenje, „odvažno izjavljuju“ svoju solidarnost s jedne strane s Jugoslavenkim klubom u Beču, a s druge strane s njegovom deklaracijom od 30. svibnja 1917. godine⁵⁶.

Jedan od najutjecajnijih političara Ujedinjene muslimanske organizacije u to vrijeme Šerif Arnautović u memorandumu koji je predao austrijskom caru 17. kolovoza 1917. godine iznosi svoj stav, po kome bi se državnompravni položaj Bosne i Hercegovine trebalo riješiti njezinim priključenjem Ugarskoj s osiguranom autonomijom.⁵⁷ Nasuprot tome, određeni mlađi krugovi muslimanske inteligencije postupno počinju prihvaćati jugoslavensku orijentaciju. Jedan od njihovih predstavnika dr. Mehmed Spaho, tada tajnik Trgovačke komore u Sarajevu, izjavio je u veljači 1918. godine da „muslimanska inteligencija a većim dijelom i široke narodne mase, uviđaju da im je spas u slozi i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca“.⁵⁸

Tijekom 1918. godine u južnoslavenskim zemljama Austrougarske Monarhije te kao je proces postupnog političkog osamostaljivanja u odnosu na Beč i Budimpeštu.

U rezoluciji hrvatskih, srpskih i slovenskih političara, među kojima su bili i petorica iz Bosne i Hercegovine (Danilo Dimović, Đuro Džamonja, Kosta Majkić, Jozo Sunarić, Vojislav Šola) usvojenoj u Zagrebu 3. ožujka 1918. godine, ističe se da je „nužna koncepcija svih stranaka i grupa koje, stojeći na stanovištu narodnog jedinstva, te oslanjajući se o načelo narodnog samoodređenja, traži svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba“.⁵⁹

Ratni događaji u rujnu i prvoj polovini listopada jasno su ukazivali na neminovnost propasti Austro-Ugarske Monarhije, što je još više učvrstilo jugoslavensku orijentaciju kod većeg dijela građanskih političara Bosne i Hercegovine i pridonijelo ubrzanju rada na ujedinjenju u zajedničku jugoslavensku državu. Probojem solunskog fronta i istupanjem Bugarske iz rata krajem rujna 1918. godine, jasno je bilo da je propast Austro-Ugarske Monarhije neminovna. U Zagrebu je 5. i 6. listopada 1918. godine osnovano Narodno vijeće države Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je bilo jedini legitimni predstavnik

56. Luka Đaković, Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914. - 1918.; 156.

57. Isto, 163. - 176.

58. Nikola Babić, Bosna i Hercegovina u koncepcijama građanskih političkih snaga i KPJ do 1941, u knjizi, Na putevima revolucije, Sarajevo 1977, 28. - 29.

59. Isto, 30.

Južnih Slavena na području Austro-Ugarske.⁶⁰ Samostalna država Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je 29. listopada 1918. godine. Poslije sjednice Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba, održane u Zagrebu 17. - 19. listopada 1918. godine došlo je do formiranja Glavnog odbora Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu. Istovremeno je osnovana Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu pod predsjedništvom Atanasija Šole srpskim političarom iz Mostara. Narodna vlada je 1. studenog 1918. godine preuzela vlast od dotadašnjeg zemaljskog poglavara generala Šarkotića, čime je prestala četrdesetogodišnja vlast Austro-Ugarske Monarhije nad Bosnom i Hercegovinom.

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PERIOD OF AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION

Summary

In the period from 1878-1908, from the occupation to annexation, Bosnia and Herzegovina was formally Ottoman province, but actual power was that of Austro - Hungary. After annexation, Bosnia and Herzegovina formally became Habsburg province.

In the constitutional structure of the Monarchy consisting of two states, Bosnia and Herzegovina did not pertain neither Austrian (Cisleithania) nor Hungarian (Transleithania) part of the Monarchy. This province was regarded as separate third body, i.e. jointly administered territory both by Common Government and governments of both states of the Monarchy. In the view of internal legal system, Bosnia and Herzegovina represented third "state" within the Monarchy, notwithstanding the fact that Bosnia and Herzegovina did not legislate its own laws neither before nor after the 1910 Constitution. First legal system of Bosnia and Herzegovina of that time was comprised of Islamic law, Ottoman Tanzimat (Reformed) legislation and several international agreements, this represented anomaly and discrepancy with respect to two other legal systems within the Monarchy. Inhabitants of Bosnia and Herzegovina were neither Austrian nor Hungarian citizens; they had status of "members of the territory, land". They were deprived of a number of civil and political rights that were granted to citizens of Austro - Hungary and citizens of Ottoman Empire.

As a province with a special status in Austro - Hungarian Monarchy, Bosnia and Herzegovina was not equal with these two states; on the contrary, Bosnia and Herzegovina was, in political aspect, totally dependent on them, since it was under administration of their governments and under control of their parliaments. However, regardless to that fact, Bosnia and Herzegovina, in the view of internal legal system, was third unit within the Monarchy.

Key words: System, annexation, occupation, triarchy, dualism, administration, parliament, party.

60. O osnivanju, funkcioniranju i političkoj djelatnosti Narodnog vijeća SHS, opširno vidi radove Bogdana Krizmana: 1. Osnivanje Narodnog vijeća SHS u Zagrebu 1918, *Historijski zbornik* VII/1954, 23. - 32.; 2. Početak rada Narodnog vijeća SHS u Zagrebu 1918, *Historijski pregled*, br. 2/1954, 39. - 47.; 3. Narodno vijeće SHS u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918, *Analiza Jadranskog instituta*, 1/1956, 83. - 116.; 4. Predstavnicima Predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Budimpešti, Beču i Pragu 1918, *Historijski zbornik* X/1957, 23. - 43.